

A NEVEK MÁGIÁJA

A kutatástörténetben gyakorta használatos „szómágia” kifejezés helyett (Zlinszky 1927, Solymossy 1927, Malinowski 1954, Makra 1988) indokoltabbnak tartom és szívesebben használom a *nyelvi* vagy *verbális mágia* terminust, mert ebbe besorolható minden olyan nyelvi elem, amely a kimondással, leírással, sőt az elhallgatással való varázslás elvén működik. Ezek a nyelvi egységek nemcsak *textusként*, hanem *aktusként* is értelmezhetők (Lovász 2001, 3), funkciójuk az, hogy átalakító hatást fejtenek ki a valóságra kizárólag az önmagukban meglévő erő által, vagyis kimondásuk, leírásuk, elhallgatásuk, vagy egyszerű nyelvi tényyszerűségük révén.

A pragmatikai szempont bevezetése a mágia nyelvi vizsgálata esetén kikerülhetetlen. A mágikus nyelvi formák – néhány kivételtől eltekintve - grammatikailag és szemantikailag alig különböznek a hétköznapi megnyilatkozásoktól. A mágikus szavak lényege gyakran kizárólag a megnyilatkozás pragmatikai aspektusában érhető tetten, hiszen a szakrális/mágikus és a profán nyelv felépítése, szókincse között gyakran nincs is lényeges eltérés. A különbségek nagy része nyelven kívüli tényező (a beszélő személye, a megnyilatkozás helye, ideje, célja). A mágikus funkciójú megnyilatkozások kivétel nélkül mind beszédtek. A varázsszövegek kimondása része a cselekedetnek, vagy egy az egyben helyettesíti a cselekedetet. Annak kimondásával, hogy *esküszöm*, már meg is esküdtem, ha azt mondom: *Verjen meg az Isten!* megátkoztam valakit. Mindez „*nem annak a leszögezése, hogy csinálom, hanem maga a csinálás*” – írja Austin (1990, 33).

A Magyar Nyelv működésének első évtizedeiben kiemelt figyelmet szentelt az olyan mágikus funkciójú nyelvi elemeknek és szövegtípusoknak, mint a névmágia, káromkodás, áldás, átok vagy regölés. Ez a kitüntetett érdeklődés a téma iránt a 30-as évek végén gyengülni látszott, majd a XX. század második felében szinte teljesen megszűnt. Némiképp ellensúlyozza ezt a hiányt, hogy a nyelvi mágiával is kapcsolatba hozható nagy gyűjtések a 70-80-as években indultak meg, és a 90-es években is folytatódtak. (Erdélyi 1976, Pócs 1985/86, Polner 1978, Tánczos 2001).

Pais Dezső a *Régi személyneveink jelentésében* (1921/1922) külön foglalkozik az óvó- és a *praedestinációs* nevekkal. A Magyar Nyelv XIII. évfolyamában egymás mellett jelenik meg két névmágiáról szóló tanulmány (Zlinszky 1927, Solymossy 1927). Solymossy részletes bibliográfiát is közöl, amelyből kiderül, hogy alaposan ismerte a kulturális antropológia vallással és mágiával foglalkozó szakirodalmát (többek között Tylorra, Fraserre és Lévi-Bruhlre hivatkozik).

Kálmán Béla (1967) névtani összefoglalójában igen röviden foglalkozik a névmágiával, s legújabban Hajdú Mihály a névlélektan kapcsán szól a témáról (é.n.). Mindenképpen leszögezhető, hogy a névmágiával Zlinszky és Solymossy óta meglehetősen mostohán bántak a névtan, s hosszú ideje csak a kutatások perifériáján fordul elő, pedig szemantikai, nyelvészeti antropológiai, szemiotikai és pragmatikai szempontból is számtalan kérdést vet fel. Az alábbiakban kísérletet teszek a névmágia szemiotikai keretben történő értelmezésére és jellegzetes formáinak számba vételére.

A mágia rendszerszerű megközelítései közül talán Frazeré a legnépszerűbb. Ismeretes, hogy a mágia formáit két alapvető csoportra osztotta. Az egyik a *homeopatikus* (hasonlóságon alapuló) mágia, amely a *hasonló hasonlót hoz létre* elve alapján működik. A másik csoport az *érintkezésen alapuló mágia*, amely azon a hiten alapul, hogy a valaha kapcsolatban lévő dolgok teljes szétválásuk után is hatnak egymásra, bármilyen tér- és időbeli távolságot áthidalva. (Frazer 1998, 22). Frazer osztályozásában nyilván Peirce szemiotikai alapvetése kísért, ám a lenyűgöző mennyiségű példa mögött nincs alapos jelelméleti megfontolás, s ebből számtalan tévedés is adódik. Eltekintve ettől a nagyvonalúságtól és a civilizált gögtől, mellyel tárgyat kezel, a mágiakutatás egyik alapvető művéről van szó, s kategóriái némi módosítással használhatók is.

A névmágia a *pars pro toto* elvén alapul (Frazer szóhasználatában az érintkezési mágia körébe kell sorolnunk). Az emberekkel és a tárgyakkal legszorosabban érintkező, könnyen önállósítható „tartozék” név, melynek birtokában ugyanúgy lehet mágiát gyakorolni, mint a leváló hajjal vagy körömmel. De a név nemcsak, vagy nem elsősorban része az embernek, hanem szimbolizálja is azt. Az archaikus ember gondolkodása szerint a név és viselője közötti kapcsolat *olyan lényeges és olyannyira egyesíti a kettőt egymással, hogy az emberen nevén keresztül is lehet mágiát gyakorolni* (Frazer 1998, 145). Itt értelmetlen a kérdés, hogy miért éppen azzal a betűsorral nevezünk meg valamit vagy valakit. A név számos archaikus társadalomban olyan mágikus erővel bír, mint a varázsszó. Nem viselőjére véletlenszerűen ráragasztott címke, hanem lényegileg azonos vele. „*A név birtokában lenni annyit jelentett, mint mindent ismerni, minden látni, minden felett uralkodni. A Név és a Tárgy azonos. De ha különbséget teszünk a kettő között, úgy a név a felsőbbrendű, a lényeges elem, vagy aspektus. A névben összponstosul , a névben sűrűsödik az élet, a tárgy szinte élettelen anyag hozzá képest.* (Fónagy 1943, 302).

A név és az ember azonosságát az is kifejezte, hogy hajdan a nevek fontos személyiségjegyekre, státuszra, külső vonásokra vonatkoztak. Az elnevezés ilyen

mechanizmusára több példát találunk a Bibliában: „*Az ember Évának nevezte feleségét, mert ő lett minden élő anyja*” (Ter 3, 20).

Mai gyermekjátékunk annak a hiedelemnek az emlékét őrzi, hogy akinek nincs neve, az nem létezőnek tekinthető. *Nem ér a nevem* annyi, mint „nem vagyok, nem létezem” (Balázs 1995). A név és a valóság ráolvasóinkban olyannyira azonos, hogy a betegség letagadása a annak megsemmisítésével egyenlő: *Semmi voltál, semmi legyél!* (Pócs 1988: 85)

A névmágia alapuló hitből nőhetett ki a keresztelés szertartása is: a gyermek akkor válik a közösség tagjává és jogosulttá az üdvösségre, amikor egyházi rituálé keretében nevet adnak neki.

Szólásainkban, frázisainkban előfordul a név és a személy felcserélése. Erre a hajdani szakrális összefüggésre utal az *Isten nevében* vagy az *anyám nevére kérlek* kifejezés.

A névmágia formái közül főként a védő- és óvónevek, valamint a névtabu kapott eddig figyelmet, egyéb jelenségei azonban csak elvétve említetnek.

A szakirodalom nem tesz említést arról, hogy a névmágia jelenségeit logikailag két nagy csoportra lehet osztani. Egyik esetben a név csupán nominativus; önmagában, nyelvi tényként illetve jelként, folyamatosan valamilyen hatással bír. A névvel konkrétan semmit nem kell tenni, elég, ha „létezik”. A másik csoportba tartozó jelenségek esetében azonban szükséges, hogy a megismert névvel mágikus céllal valamit tegyünk (kimondjuk, leírjuk vagy elhallgassuk). A mágikus céllal történő névadás az első, a név mágikus céllal történő kimondása (vocativus), leírása, megszerzése, elhallgatása, becézése vagy eufemisztikus helyettesítése a második csoportba tartozik.

A mágikus célú névadás példáit főként a X-XI. századi összeírások szolgáltatják. Az *óvónevek* (Pais 1921 és Zlinszky 1927) a gonosz szellemektől való megvédés érdekében értéktelenséget fejeznek ki, vagy letagadják az újszülött létezését, pl: *Nevetlen, Nemvagy, Mavagy, Halaldi, Nemél, Beteg, Féreg*. Ezek nem lebecsülést jelentenek, hanem a gonosz szellemek hatalmának kitett gyermeket védik: félrevezetik a támadó erőket, hogy a nevek viselői betegek, csúnyák, érdektelenek, ezért nem éri meg velük foglalkozni.

Védő funkcióval bírnak azok a nevek, amelyeknek hajdani viselője valamely szent. A spanyol-portugál nyelvterületen kedvelt *Jesús, Jesú* név viselői Jézus oltalma alatt állnak. Iszlám kultúrkörben hasonló okoknál fogva kedvelt a *Mohamed* név. A katolikusok a bérálás alkalmával egy szentnek a nevét veszik fel (a szertartáson a püspök ezen a néven szólítja őket), s ennek a szentnek a pártfogására fokozottan számítanak.

A kívánság-nevek jelentése valamely pozitív dolog, a szülők mintegy önmagát beteljesítő jóslatra számítanak általa. (Pais Dezső *praedestinációs*, vagy *sorsalakító* neveknek hívja őket, 1921). Latin eredetű neveink nagy része (*Beatrix, Benedek, Klára*) és a magyar *Bódog* vagy *Győző* név tartozik ide. Valószínűleg hasonlóképpen kell felfognunk azt a hagyományt, hogy a szülők a felmenők, ősök nevét adják a gyermekeknek arra számítva, hogy annak jó tulajdonságait örökli a gyermek is (Hajdú é.n.). Ez a jelenség survival formában még ma is él.

Névcserére általában akkor kerül sor, amikor az ember életében sorsdöntő, további életét meghatározó változás történik. *Én mondom neked* – olvassuk a Bibliában – *Péter vagy, erre a sziklára építem egyházamat* (Mt 16, 18). A névváltás személyiségváltást jelent: ennek az emléke maradt meg a szerzetesi fogadalom alkalmával történő névcserében.

A névadásra bizonyos tabuk is vonatkoznak: környező országainkban a Jézus nevet nem adják a születendőnek, mert viselésére méltatlannak tartják az embert. Hajdú Mihály (é.n.) ezt a jelenséget *korlátozott névtabunak* nevezi: a név ugyan kiejthető, de nem sajátítható ki. A névtabu mágikus eredetű, de funkcióját veszített jelensége az, hogy a testvéreknek nem adják ugyanazt a keresztnévet.

A név tudása rendkívül fontos a mágikus eljárások szempontjából. Ezen alapul a magyar archaikus népi imádságok nagy része: az ezekben szereplő kimerítő felsorolás a bajhozó szellem lehetséges neveit veszi számba, nehogy az igazi név véletlenül kimaradjon:

Hetvenhétféle Szent Antal tüzitő', / hetvenhétféle pokoleredettő', / hetvenhétféle tüzes orbáncoktű'...(Erdélyi 1999, 117)

A gyakran előforduló *hetvenhétféle* vagy *akármiféle* jelző még inkább erősíti ezt a funkciót. A 77-ben, ami a teljességet jelenti, minden eshetőség benne van, a gonosz démon be van kerítve, nem menekülhet.

Az igazi név kimondásával az ember hatalmat szerezhet a szellem fölött, aki parancsának engedelmeskedik. A név tudásával járó hatalomszerzés népmeséinknek is gyakori eleme. Mesehőseinknek gyakran a természetfölötti lény nevét kell kitalálni, s ezzel kicsikarják tőlük a segítséget.

Mai szokásainkban él az emléke annak, hogy a névadó bizonyos jogokat élvez a megnevezett fölött. *Neveden szólítalak, az enyém vagy* – írja az egyik zsoltár. A gyermekek az apjuk nevét örököltik tovább, s még mindig gyakori esetben a feleség is. A névnek a leírása is jelenthet birtoklást, mágikus eljárás a másik ember monogramjának bekerítése (Balázs 1995, 20).

A névmágia gyakran *vocativus* formában jelenik meg. A név kimondása bizonyos előírt körülmények között viselőjét a megfelelő helyre idézheti, vagy épp eltávolíthatja, bizonyos cselekvésekre kényszerítheti, vagy tiltó erővel bír. A ráolvasók, átkok, áldások és káromkodások imperativusai a név kimondásával együtt hatnak: *Árpa, múlt el! Verje meg az Isten! Áldjon meg az ég!*

A kimondással való teremtés nemcsak a Bibliából, hanem más népek mítoszaiból is ismert. *Thot mágikus igéi testté váltak, amikor életre keltette a világot. A szó – mondják a hieroglifák – teremt minden dolgot. Semmi sem létezik, mielőtt világosan ki nem mondják* (Seligmann 1987, 42). Ez a *logosz*, a szó általi életre hívás ősi eleme, amelynek értelmezései több könyvtárnnyira rúgnak.

A névtabu (ami nem egyenlő a névadás tabujával) ismeretes magyar kultúrkörben is. A régi magyar néphit nyelvészeti vonatkozásait tárgyaló szakirodalom a valahai totemállatok körülírással elnevezéseit szokta ide sorolni, olyanokat, mint a *szarvas*, *farkas* és a szláv eredetű *medve* ('mézevő') (Hegedűs 1956, 104). Isten, Jézus és Szűz Mária nevét is számtalan körülírással helyettesítheti: *Teremtő, Mindenható, Úr, Atya; Megváltó, Krisztus, Fiú; Boldogasszony, Édesanya, Boldog Anya, Szent Szűz, Anyánk*. Névtabunak tekinthető az is, hogy a gyermekek szüleiket, nagyszüleiket nem szólítják keresztnévükön.

Részben a káromkodás is a névtabu jelenségéhez köthető. A káromkodás a szakrális dolgok nevének kimondása méltatlan környezetben vagy funkcióban, s ezt a mai napig is tabu övezi. A névtabu hozta létre a megszelídült, eufemizálódott káromkodás-pótlókat, mint *Az istókját! Az istállóját!*, mivel ezek meg sem közelítik *Az istenit!* felkiáltás elementáris erejét.

A szent nevének kimondása defenzív funkciót tölt be az alábbi esetekben, funkciója az ártó szellemek elijesztése, félrevezetése:

Az én házam Szent Antal,

Közepibe négy angyal... (Erdélyi 1976, 598)

Ki ez a ház?

Szent Vendel háza. (Erdélyi 1976, 214)

A mágikus névbecézés célja nyilván a veszedelmes hatalom megszelídítése, jóindulatának megnyerése. A szájhagyomány a rettenetes hírű hun Attila igazi nevét nem őrizte meg, nevének jelentése 'atyácska'. A véreskezű cárok hasonló lélektani okok miatt kapták a *bátyuska*, *atyuska* helyettesítő nevet. Nagy László költészetében többször találkozunk e megszelídített erővel:

...nyavalyák ellen mintát, istenkét, mindenhatót... (Medvezsoltár)

A természetfeletti erők nevének kimondása felelősséggel jár. A név nem játék, a kabbalisztikus iratok szerint az ószövetségi ember nem ismerhette az Isten nevét. Azok a kiválasztottak, akik ismerték, csak mérhetetlen alázattal és suttogva mondták ki. Hasonló meggondolás rejlik a valódi nevek helyett használt eufemisztikus megnevezésekre. A praelogikus gondolkodás szerint – írja Solymossy - az állatok misztikus lények, nyelvük érthetetlen az ember számára. A rettenetes erejű, veszedelmes állatokat gyakran kedveskedő, intim megnevezésekkel illetik, a medvét például állatöregnek, nagyságos állatocskának hívják, máskor a jóindulat megnyerése érdekében az emberrel való rokonságot hangsúlyozzák: *apuska, öcsikém, hugocskám* (Zlinszky 1927, 107). Azonos eljárásnak tekinthető az *Atya* (Isten), *Anyá* (Szűz Mária), s eredetét tekintve talán Szent Ferenc *Napfivér* és *Holdnővér* megnevezése is.

Érdekes eljárás az ellentétes jelentésű név használata is. A félelemből ered, hogy a görögök az Erynnisekre ('bosszúállók') Eumeniszekként ('jóakarók') hivatkoztak. A magyar kultúrában épp ilyen a *Szent Antal tüze* betegségnév (pokolkelés, pokoleredet vagy orbánc): s Szent Antal védőszentjévé válik az említett betegségnek.

Rokon jelenség a nem kívánatos betegségek vagy rosszindulatú erők bagatellizálása, csúfolása és szidása: ha semmibe vesszük őket, erejük csökken és megsemmisülnek:

(Árpára:) *Ebszar, kutyaszar, semmi sem, möggyógyul.* (Pócs 1988: 111).

(Boszorkány erejének megsemmisítésére:) *Gyere kurva, reggel egy kanál sóér.* (Pócs 1989: 590)

Lovász Irén 2001. Az imádkozásról Nyisd meg, Uram, szent ajtódat! Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. Születésnapjára. Szent István Társulat Bp.

Austin 1990. Tetten ért szavak.

Balázs Géza, 1995. *Antropológiai nyelvészet*. Kézirat.

Erdélyi Zsuzsanna, 1976. *Hegyet hágék, lőőtől lépék. Archaikus népi imádságok.* Magvető, Bp.

Fónagy Iván 1943. *A mágia és a titkos tudományok története.* Bibliotheca Bp.

Fraser J. G., 1998. *Az aranyág.* Osiris, Bp.

Hegedűs Lajos 1956. Adalékok a nyelvi tabu és a névmágia kérdéséhez. *Nyr* 80. 101-113.

Kálmán Béla 1967.

Lévi-Stauss, Claude 2001. *Strukturális antropológia.* Osiris

Malinowski, Bronislaw 1954. *Magic, Science and Religion, and other essays.* New York

Pócs Éva (szerk) 1986. *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasók.* Helikon, Bp.

Pócs Éva, 1988/89. *Magyar ráolvasások I-II.* Bp. MTA.

Polner Zoltán, 2000. *Isten zsámolyánál.* Bába és Társai Kiadó, Szeged

Solymossy Sándor 1927. Névmágia. *MNy* 13. 83-99.

Tánczos Vilmos, 2001. *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér.* Püski, Bp.

Polner Zoltán 1978. *Föld szülte fáját.* Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged.

Szepes Erika 1988. Mágikus elemek a hellenisztikus varázspapiruszok imáiban. *Mágia és ritmus.* 67-94. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.